

УДК 378.147:147.15

ББК 74.58

Тетяна Крехно

**ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ КОМПОНЕНТ У СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ
МОВНОЇ ТА МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

У статті розглянуто значення формування лексикографічної компетентності у процесі професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкових класів. Увагу зосереджено на інтеграції лексикографічної, мовної та мовленнєвої компетентностей у контексті формування загальної професійної компетенції вчителя.

Ключові слова: лексикографічна компетентність, мовна компетентність, мовленнєва компетентність, професійно-педагогічна освіта, учитель початкових класів.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Одним із стратегічних завдань розбудови освіти в Україні є досягнення якісно нового рівня у формуванні мовної та мовленнєвої компетентностей майбутніх фахівців різних напрямів підготовки. Вільне володіння засобами мови, стратегіями й тактиками ефективної комунікації, усвідомлення мислетворчої, когнітивної, кумулятивної та інших функцій мови, знання основних аспектів культури мовлення сприятиме успішній професійній реалізації, інтелектуальному, духовному та творчому вдосконаленню особистості, а відтак забезпечуватиме вирішення освітніх завдань щодо підготовки нової генерації кадрів. Саме цим зумовлена посилена увага науковців до процесу професійної мовної підготовки.

Професійна лінгводидактика є відносно новим, проте перспективним напрямком вітчизняної методичної науки, що вже має свої здобутки. Проблемам формування мовнокомунікативної компетенції в майбутніх

фахівців філологічного та нефілологічного профілів присвячені докторські дослідження Т. Симоненко (2007), О. Любашенко (2008), І. Дроздової (2011). У ряді кандидатських дисертацій останніх років різноаспектно розглядалися питання мовної підготовки фахівців різних напрямів: економістів (Н. Костриця; 2002, Г. Бондаренко, 2008), студентів технічних спеціальностей (Н. Тоцька; 2001, С. Вдовцова, 2004), майбутніх аграрників (Г. Берегова, 2003), юристів (М. Криський, 2008), фахівців сфери обслуговування (І. Довженко, 2008), студентів філологічних факультетів (Л. Златів, 2000; Н. Бородіна, 2007; О. Кучерява, 2008; М. Василенко, 2008; А. Надолинська, 2012), майбутніх учителів нефілологічного профілю (Л. Прокопенко, 2005; М. Вахницька, 2007; Н. Безгодова, 2009) та вчителів-словесників (М. Пігур, 2002; Т. Окуневич, 2003; Л. Орехова, 2005).

У дослідженнях названих лінгводидактів професійне мовлення трактується як важлива якість особистості майбутнього фахівця. Ученими розроблені методичні системи розвитку українського професійного мовлення студентів вищих навчальних закладів нефілологічного профілю (Н. Безгодова, М. Василенко, С. Вдовцова, І. Довженко, І. Дроздова, Н. Костриця, М. Криський, О. Любашенко, Н. Тоцька) та філологічного (Л. Златів, Л. Орехова, Т. Симоненко) в контексті мовних курсів та фахових навчальних дисциплін; на теоретичному та практичному рівнях осмислені проблеми навчання української фахової термінології студентів різних спеціальностей (Г. Бондаренко, Н. Бородіна); досліджені питання формування фахової культури мовлення в умовах говірки (Г. Берегова), двомовності (Т. Окуневич) та багатомовності (М. Вахницька); науково обґрунтовані та експериментально перевірені методики формування окремих компетенцій у контексті фахової підготовки: дискурсивної (О.Кучерява), лексикографічної (А. Надолинська).

Особливої значущості набуває питання мовної та мовленнєвої компетентностей у процесі професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкових класів, оскільки саме цей фахівець стоїть біля витоків

формування особистості. Рівень знань учителя, його компетенція, соціальна позиція, втілені в парадигмі мови, значною мірою зумовлюють процес духовного та інтелектуального становлення й розвитку вихованців.

У колі наукових зацікавлень сучасних дослідників перебували такі аспекти мовної підготовки майбутніх учителів початкових класів: формування культури мовлення в умовах говірок (К. Климова, 2000), розвиток мовленнєвої культури (В. Усатий, 2001), формування стилістичної вправності мовлення (О. Попова, 2001), збагачення мовлення експресивною лексикою (Г. Ткачук, 2002), формування мовної компетенції засобами навчального перекладу (Ю. Тельпуховська, 2005).

Одним з найменш досліджених аспектів організації професійно-мовної підготовки студентів є формування лексикографічної компетентності, без якої, однак, не можуть бути повною мірою гарантовані якості сучасного висококваліфікованого фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Наразі теоретична та практична лексикографія інтенсивно розвивається, урізноманітнюються види словникової продукції, формується комп'ютерна й корпусна лексикографія. У вітчизняній філологічній та дидактичній науковій літературі активно обговорюються питання модернізації словникарства, розробки нових концепцій, теоретичних засад і практичних прийомів побудови словників, реформування навчальної довідникової літератури, реалізації перспективних електронних проектів (В. Балог, І. Гнатюк, О. Демська, С. Єрмоленко, А. Загнітко, Є. Карпіловська, О. Кровицька, Т. Кульчицька, Н. Лозова, В. Німчук, М. Пещак, Л. Полюга, О. Семенов, О. Сидоренко, О. Стишов, Л. Струганець, О. Тараненко, В. Широков, В. Шляхова та інші). У лінгводидактичних дисертаційних дослідженнях останніх років формується переконання, що словники як

квінтесенція національної думки та мовотворчості мають стати потужним засобом творення мовної особистості на всіх етапах освіти (Л. Кожуховська, Т. Лановик, Т. Левченко, Ф. Мовчун, К. Пономарьова, Н. Чепелюк). Однак слід зазначити, що питання формування знань про словники, умінь та навичок ними послуговуватися розглядалися названими вченими принагідно, у контексті дослідження інших аспектів філологічної підготовки.

Предмет окремого дослідження навчальні словники становили в роботах С. Кривець, М. Лаптевої, А. Надолинської.

Дослідження Лаптевої М. (2004) присвячене теоретичному обґрунтуванню дидактичних засад створення й застосування тлумачного словника в умовах інформатизації навчання. У роботі представлено інформаційну технологію створення електронних різномовних навчальних словників, визначено види роботи з тлумачним словником, які доцільно покласти в основу навчально-пізнавальної діяльності учнів старших класів загальноосвітньої школи.

У кандидатській дисертації С. Кривець (2009) розроблено методичку формування здатності майбутніх учителів різних спеціальностей здійснювати пошуково-інформаційну діяльність з використанням новітніх прогресивних технологій через опанування практичних навичок роботи зі словниково-довідниковою літературою, навичок аналізу отриманої інформації та її використання.

Дослідження лексикографічної компетентності у професійній лінгводидактиці було започатковане А. Надолинською (2012). У кандидатській дисертації дослідниця окреслила зміст поняття «лексикографічна компетенція», визначила педагогічні умови та науково обґрунтувала поетапну експериментальну методичку формування лексикографічної компетенції у студентів філологічних спеціальностей, розробила ідеографічну схему електронного словника, уточнила наукові засади розробки макро- і мікроструктури мультимедійного лінгвокультурологічного навчального словника «Концепти української

культури» [1].

Таким чином, на сучасному етапі розвитку науки лексикографія перестає бути маргінальною галуззю мовознавства. Загальне словникарство розвивається в контексті новітніх теоретичних та методологічних орієнтирів лінгвістики, активно моделюється навчальна лексикографія. Однак теоретичні та практичні питання впровадження довідникової продукції у процес мовної освіти, у тому числі професійної перебувають на початковому етапі наукового осмислення.

Формування цілей статті. Мета статті – з'ясувати місце лексикографічного компонента у системі формування мовної та мовленнєвої компетентностей майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. У галузевих стандартах важливим компонентом професійної підготовки фахівців за спеціальністю початкове навчання визначено мовну та мовленнєву компетенції, що передбачають здатність до письмової та усної комунікації рідною мовою [2]. Ефективність формування мовної та мовленнєвої здатностей серед іншого зумовлюється рівнем лексикографічної компетентності. Логічна, послідовна, безперервна робота зі словниками різних видів поглиблюватиме знання про мову, зокрема допоможе конкретизувати уявлення про семантичну структуру слова, усвідомити механізми переносного вживання, з'ясувати синонімічні, антонімічні, фразеологічні, варіативні, дублетні відношення, осмислити сучасні динамічні процеси в мові тощо. Опрацювання довідкового матеріалу в енциклопедіях, лінгвокраїнознавчих, історичних словниках сприятиме осмисленню мови як суспільного феномену. Система лексикографічних вправ та завдань розкриє невичерпні виражальні можливості мовних одиниць. Показником високої лексикографічної культури особистості мають стати сформовані знання, вміння, навички та потреба користуватися довідковими виданнями з метою невпинного пізнання сучасної української літературної мови, осягнення її багатства та глибини, вдосконалення власного мовлення.

Реалізація виробничих функцій майбутнього вчителя початкової школи забезпечується зокрема вмінням складати професійні тексти на основі фахових завдань, а також розуміти повідомлення в рамках визначеної галузі [2]. Якість продукування текстів, наближених за тематикою до майбутньої професійної діяльності, покликана поліпшити методична система, спрямована на ознайомлення студентів з педагогічними, соціально-педагогічними, психологічними словниками та енциклопедіями. Формуванню навичок добирати стилістично доречні мовні засоби слугуватиме організація роботи з довідниками з культури мовлення, словниками ділового спілкування, паронімів, ознайомлення з системою стилістичного маркування мовних одиниць у таких словниках, як тлумачні, іншомовних слів, синонімів, антонімів, фразеологічні, перекладні. Культура текстотворення в межах навчально-наукового та професійного спілкування може значно підвищитися завдяки сформованим навичкам роботи з українсько-російськими та російсько-українськими словниками наукової термінології суспільних наук, російсько-українським словником сталих висловів. Сучасний контекст офіційно-ділової та наукової комунікації не виключає оригінальності висловлювання, виразності та образності, тому матеріалом до навчання українському професійному мовленню можуть слугувати словники афоризмів, українських паремій, стійких народних порівнянь, фразеологічні. Збагатити внутрішні ресурси студентів мовними одиницями різних рівнів та одночасно сформуванню чистоту, правильність, точність, нормативність мовлення покликані різноманітні загальномовні словники: орфографічні, орфоепічні, довідники зі слововживання, новотворів української мови, словники власних імен, довідники українських прізвищ, словники епітетів, скорочень, символів, українсько-російських синтаксичних паралелей, словники відтопонімних прикметників і назв жителів України, географічних назв України та численні інші.

Не менше значення має лексикографічна компетентність і для процесу текстосприйняття. Сприймання мовлення полягає в розпізнаванні інформації шляхом зіставлення текстових компонентів з наявними у свідомості структурами знань,

у результаті чого відбувається розуміння або нерозуміння тексту. У процесі сприймання в людини активізуються психічні механізми, спрямовані на візуальну та слухову ідентифікацію мовної одиниці, її семантичну інтерпретацію, аналіз граматичного значення, лексичної валентності, стилістичних характеристик, культурного підтексту, відтворення знань про денотат, формування асоціативного ряду тощо. У такий спосіб людина вилучає з пам'яті підсистему різноаспектних відомостей, дотичних до певного мовного знака. Розгалужена мережа таких підсистем забезпечує оперативну та якісну обробку інформації. Одним із методичних прийомів, покликаних забезпечити формування у структурах людських знань своєрідних концептів, що синтезують різносубстратні відомості про певний об'єкт, є лексикографічна діяльність. Система навчальної роботи, що передбачає здійснення різновимірного аналізу слів, у тому числі професійної термінології за лінгвістичними та енциклопедичними словниками могла б сприяти інтеграції різнопланових знань про поняття в інформаційні комплекси. Планомірне моделювання тезаурусного типу організації знань у студентів у ході лексикографічної діяльності забезпечуватиме оперативну взаємодію всіх рівнів інформації, мінімізуватиме двозначність розуміння, полегшуватиме диференціацію головної та другорядної інформації, уможливлуватиме прогнозування тексту, а отже, оптимізуватиме процес його сприйняття. При розробці системи лексикографічних вправ необхідним є врахування освітньо-кваліфікаційних вимог щодо готовності майбутніх фахівців сприймати як загальноосвітні тексти універсального змісту, так і професійно профільовані.

У вітчизняному мовознавстві активно розробляються інноваційні лінгвістичні теорії. З дескриптивізму акцент зміщено на антропоцентризм; по-новому трактуються мовні явища в контексті психолінгвістики, соціолінгвістики, функціональної стилістики, лінгвокультурології. Дослідження мови в широкому екстралінгвальному контексті лежить в основі когнітивної, трансформаційної, інтегральної лінгвістичних теорій, теорії міжкультурної комунікації.

У методиці навчання мові також долається проблема вивчення мовних одиниць як ізольованих фактів. У процесі вивчення української мови в середній та вищій школах ураховуються міжпредметні зв'язки між курсами різних циклів навчальних дисциплін, а також міжрівневі підпорядкування в мовній системі, реалізуються комунікативно-діяльнісний, функціонально-стилістичний, антропоорієнтований підходи. Інтеграція як педагогічна умова формування в учнів та студентів цілісного бачення виучуваного об'єкта є вихідним положенням досліджень В. Бадер, І. Бега, О. Біляєва, Л. Варзацької, М. Вашуленка, О. Горошкіної, Г. Дідук-Ступ'як, Т. Донченко, В. Мельничайка, М. Пентилюк, М. Пігур, О. Савченко, Т. Усатенко та багатьох інших учених.

Процеси глобалізації та інтеграції підходів до аналізу мовного матеріалу знаходять відображення і в словниках. На зміну системно-структурним лінгвістичним словникам приходять комплексні довідникові видання нового типу, які презентують знаки мовної системи як багатовимірні одиниці, що акумулюють у собі знання про суміжні явища, транслують соціальну, психологічну, культурну інформацію, становлять собою структурні елементи динамічної картини світу, концепти колективної свідомості: «Україна в словах: Мовоукраїнознавчий словник-довідник» (Н. Данилюк, 2004), «Знаки української етнокультури» (В. Жайворонок, 2006), «Український національний лінгвістичний корпус» (Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2006), «Український асоціативний словник» (С. Мартінек, 2008), «Словник концептів української культури» (А. Надолинська, 2012), «Енциклопедичний словник символів України» (В. Коцура, О. Потапенко, 2013) та інші. Спосіб представлення матеріалу в традиційних лінгвістичних словниках також зазнає трансформації, зокрема враховується психолінгвістичний підхід до опису семантичної структури слів, подаються відомості про функціональне навантаження мовних одиниць, висвітлюється система парадигматичних, синтагматичних та екстралінгвальних відношень.

Таким чином, глобалізаційні та металінгвістичні підходи посідають провідне місце в сучасних мовознавчих студіях. Нова парадигма опису та дослідження мови послідовно реалізовується в лінгводидактиці. Натомість зберігається суперечність між бурхливим розвитком словників нового типу, теоретичними дослідженнями в галузі лексикографії та відсутністю методичних систем і технологій їх залучення до процесу вивчення мови, недостатнім осмисленням висунутих положень у практиці професійної освіти. Оскільки ключовим для сучасної мовної освіти в контексті професійної підготовки є розуміння мови як втілення менталітету нації, етнічної свідомості та культури народу, то зазначені словники лінгвокраїнознавчого спрямування могли б слугувати справі формування мовної особистості майбутнього вчителя як носія національних духовних цінностей, мовних моделей національної поведінки.

Уміння та навички роботи з антропоорієнтованими словниками важливі також для формування методичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів. Державним стандартом початкової освіти передбачено формування уявлень молодших школярів про українську мову як продукт творчості українського народу, ознайомлення учнів з державними символами, національною культурою українців, традиціями, засвоєння національно маркованої лексики, соціальних норм мовленнєвої поведінки [3]. Отож у професійній діяльності педагог повинен буде забезпечувати вивчення учнями мови в контексті розуміння культури народу, глибокого усвідомлення взаємозв'язку мови та національної історії, світобачення, духовності. Таким чином, система роботи зі словниками може бути допоміжним засобом формування уявлень про національну мовну картину світу, сприятиме процесу національної та культурної самоідентифікації молодших школярів. Студенти повинні вміти моделювати лексикографічну діяльність учнів; вправи та завдання з етнокультурознавчими словниками можуть оновити та оптимізувати дидактико-методичний апарат формування соціокультурної компетентності молодших школярів.

Висновок з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Отож систематичне й планомірне використання словників у процесі вивчення лінгвістичних курсів гарантує піднесення мовної та мовленнєвої компетентностей студентів, забезпечує високий рівень професійної компетенції в цілому, сприяє формуванню інтелектуально розвиненої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка вільно володіє виражальними засобами сучасної української літературної мови. Натомість методика розвитку фахового мовлення та формування особистісних якостей майбутніх учителів початкової школи лексикографічними засобами недостатньо розроблена у вітчизняній лінгводидактиці. Перспективи подальших пошуків вбачаємо у визначенні лінгвометодичних засад, науковому й практичному обґрунтуванні та створенні цілісної методичної системи формування лексикографічної компетентності у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів.

1. Надолинська А.С. Формування лексикографічної компетенції у студентів філологічних спеціальностей : автореф. дис. ... канд. педагог. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / А.С. Надолинська; ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського». – Одеса, 2012. – 21 с.

2. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра за спеціальністю 6.010100 Початкове навчання напряму підготовки 0101 педагогічна освіта. Кваліфікація 3310 вчитель початкової школи: галузевий стандарт вищої освіти / Розробн. Бондар В. І., Шапошнікова І. М., Каніщенко А.П., Страшко С. В. [та ін.]; за ред. Бондаря В.І. – К.: МОН України, 2006. – 57 с.

3. Державний стандарт початкової середньої освіти [Електронний ресурс]. Затв. пост. Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 р., № 462. – Режим доступу: [http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita/doshkilna-ta-](http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita/doshkilna-ta)

zagalna-serednya/zagalna-serednya-osvita/149-diyalnist/osvita/doshkilna-ta-zagalna-serednya/zagalna-serednya-osvita/6091.

The article considers the importance of forming lexicographical expertise in the professional and pedagogical training of future primary school teacher. The focus is on the integration of lexicographical, linguistic and communicative competence in the general context of the development of professional competence of teachers.

Key words: lexicographical competence, linguistic competence, speech competence, professional teacher education, primary school teacher.

